

Дискусії

Роман Кисельов

УДАВАНИЙ АКАДЕМІЗМ: ВИДАННЯ “ТРЕНОСУ” М. СМОТРИЦЬКОГО

[Смотрицький Мелетій. Тренос, або Плач єдиної святої помісної апостольської Східної Церкви з поясненням догматів віри, початково з грецької на слов'янську, а тепер зі слов'янської на польську перекладений Теофілом Ортологом, тієї ж Святої Східної Церкви сином, у Вільні року Божого 1610 / пер. із старопол., словник та передмова Р. Радишевського. – Київ: Талком, 2015. – 557, [2] с. : іл. – (Пам'ятки Української Полемічної Літератури)]

Мелетій Смотрицький був одним із найбільших українських інтелектуалів своєї доби, автором багатьох друкованих творів та славетної граматики церковнослов'янської мови (1619). Його польськомовний трактат “Тренос” належить до найзнаковіших творів періоду активної православно-унійної полеміки. Тож нове оприлюднення цього твору, та ще й двомовне (польський оригінальний текст і паралельно – український переклад) не могло лишитися непоміченим. Ідея проекту, переклад на українську мову, передмова та допоміжні матеріали належать членові-кореспонденту НАН України, докторові філологічних наук, директорові Міжнародної школи україністики НАН України, завідувачеві кафедри полоністики КНУ ім. Тараса Шевченка Ростиславові Радишевському. Видання має статус академічного і грифи чотирьох установ та організацій. Рецензентами виступили доктор філол. наук, проф. О. Астаф'єв; доктор філос. наук, доктор мистецтвознавства, проф. Д. Степовик; доктор церковно-історичних наук, проф. митр. Димитрій Рудюк.

Книжка дістала схвальні відгуки та рецензії в науковій періодиці. Це, зокрема, рецензія доктора філол. наук, проф. Л. Шевченко [5], у якій приділено увагу деяким особливостям змісту й стилістики пам'ятки та висловлено ряд міркувань із приводу тверджень, наявних у передмові Р. Радишевського. Сам текст перекладу, утім, предметно тут не розглядається.

Виходові “Треносу” присвячена й стаття доктора філол. наук, проф. О. Астаф'єва [1], у якій він аналізує зміст і художні особливості трактату. О. Астаф'єв порушує і питання відповідності перекладу, однак обмежується в його розгляді демонстрацією (у зіставленні з оригіналом) окремих вдалих фрагментів. До того ж майже всі його приклади взято з 1 та 2 розділів, первісний переклад яких здійснили спільно В. Кречотень та Р. Радишевський і оприлюднили в публікаціях 1987 та 1995 рр., а у виданні 2015 р. Р. Радишевський умістив його відредаговану/змінену версію. Про вади перекладу О. Астаф'єв не говорить. Та й загалом очевидно, що твердження про високу якість перекладу в обох згаданих рецензіях мають виразно компліментарний, а не аналітичний характер. А отже, потреба оцінки перекладу залишається актуальною, і ми намагатимемося дати її в нашій рецензії.

Перед тим як перейти до аналізу тексту, нагадаємо, що Р. Радишевський подав першу спробу перекласти трактат повністю. Що ж до окремих частин “Треносу”, то їх і раніше перекладали з польської на різні мови. Це, зокрема, білоруські переклади А. Коршунова, В. Короткого, А. Брязгунова, опубліковані в хрестоматіях та періодиці, англійський переклад посвяти, передмови та трьох розділів у виконанні Д. Фріка [8]. Розлогі фрагменти у власному українському перекладі подав М. Грушевський [2]. Український переклад першого розділу трактату, що його здійснили В. Кречотень та Р. Радишевський, побачив світ 1987 р. [4]. У 1995 р. ті ж таки перекладачі оприлюднили український переклад “Передмови до читача”, першого та другого розділів “Треносу” [3]. Тому, до речі, дуже дивно, що у своїй передмові до рецензованого видання 2015 р. Р. Радишевський стверджує, ніби досі цей трактат “не перекладали сучасною українською мовою (крім перекладів деяких фрагментів “Треносу”, здійснених М. Грушевським)” (с. 4). А наприкінці передмови Р. Радишевський дякує В. Кречотню (який помер 1995 р.) за редагування “фрагментів двох перших розділів” перекладу. Ми звірили увесь текст передмови Смотрицького та перших двох розділів у версії 2015 р. з давнішим перекладом В. Кречотня та Р. Радишевського і виявили, що в основі всього тексту вказаних частин видання 2015 р. лежить текст двох перекладачів, опублікований у 1987 та 1995 рр. Однак його піддано суттєвій переробці (лексичні заміни, зміна порядку слів та синтаксичних зв'язків тощо). В окремих випадках причиною редагування було виправлення неточностей, проте переважно йдеться про заміну слів та виразів синонімічними. Отож переклад цих частин ніяк не можна вважати цілком новим, а В. Кречотня годилося би вважати не редактором, а співперекладачем принаймні однієї п'ятої частини трактату (забігаючи наперед, можемо сказати, що саме цей фрагмент вирізняється кращою якістю перекладу на тлі решти розділів).

Отже, маючи бажання об'єктивно оцінити версію Р. Радишевського щодо її відповідності оригіналові, ми вирішили не вишукувати по всьому текстові окремих промовистих огріхів, які, очевидно, трапляються чи не в будь-якому складному перекладі, а визначити контрольні уривки для аналізу. Тому ми звірили **щодві початкові сторінки** кожної структурної частини трактату (посвята, передмова та 10 розділів) українського тексту з польським, а в разі сумніву в правильності відтворення останнього – і з текстом друкованого видання 1610 р. (за фототипічним виданням Д. Фріка: [7]). Перелік та аналіз виявлених найвагоміших неточностей подаємо наприкінці рецензії. Усе сказане далі стосується результатів цього аналізу. У наших покликаннях ми вказуємо назву структурної частини чи номер розділу (“посвята”, “р. 3” тощо) та пункт, у якому розглядаємо відповідний фрагмент (наприклад, “1а”).

Тож, звіривши контрольні фрагменти української версії зі старопольським оригіналом, ми встановили, що перекладний текст, на жаль, не відповідає навіть мінімальним вимогам щодо якості перекладу. Тобто йдеться не про стилістичні рішення перекладача, які стосуються відтворення синтаксису, засобів образності тощо й можуть бути ознакою його творчої роботи, а про елементарну та регулярну невідповідність змісту. Причин такої ситуації, як показує аналіз, кілька. Це може бути **неправильне (неточне) відтворення оригінального (польського) тексту пам'ятки**: посвята, п. 1, п. 2; передмова, п. 2, п. 3а; р. 3, п. 3, п. 4, п. 7, п. 8; р. 4, п. 2, п. 5а; р. 5, п. 2а, п. 3, п. 5а, п. 6а; р. 6, п. 1; р. 7, п. 3; р. 8, п. 4а; **ігнорування або недостатнє розуміння контексту**: передмова, п. 1, п. 3б; р. 1, п. 2; р. 3, п. 5, п. 6; р. 4, п. 3а; р. 5, п. 1; р. 5, п. 5б, п. 5в, п. 6б; р. 6, п. 2а, п. 2б; р. 8, п. 2; р. 10, п. 3; **неврахування архаїчних і периферійних значень польських лексем та виразів** (складається враження, що перекладач послуговувався лише

словниками сучасної польської мови): р. 2, п. 1; р. 4, п. 5г, п. 5д, п. 5е; р. 5, п. 4; р. 6, п. 3; р. 7, п. 1, п. 2; р. 8, п. 1, п. 4в; р. 9, п. 1а; **пропуск фрагментів тексту або довільні доповнення до висловлювань автора**: р. 3, п. 2; р. 4, п. 1; р. 5, п. 7; р. 7, п. 3; р. 10, п. 1, п. 2.

Плодами таких вад перекладацького підходу стають: **затемнення думки автора, втрата змістових зв'язків** (посвята, п. 1, п. 2; передмова, п. 2; р. 2, п. 1; р. 3, п. 3, п. 6, п. 7; р. 4, п. 6; р. 5, п. 3; р. 5, п. 4; р. 8, п. 1; р. 9, п. 2, п. 3, п. 4); **більш чи менш серйозні невідповідності в змісті** з огляду на оригінальний текст Смотрицького (передмова, п. 3б; р. 1, п. 1, п. 2; р. 3, п. 1, п. 2, п. 3, п. 4, п. 5, п. 7; р. 4, п. 3а, п. 3б, п. 5; р. 5, п. 5в; р. 5, п. 6, п. 7; р. 6, п. 1; р. 6, п. 2, п. 3; р. 7, п. 2; р. 8, п. 1, п. 3, п. 4); **перекручення релігійних уявлень та богословських положень** (передмова, п. 3а; р. 5, п. 1, п. 2б; р. 7, п. 1; р. 8, п. 2; р. 9, п. 5; р. 10, п. 3).

Останній наслідок треба особливо наголосити, оскільки, наприклад, канд. філос. наук В. Щепанський у популярній публікації, розповідаючи про вихід перекладу Р. Радишевського, каже, що “перекладений сучасною українською мовою текст “Треносу” може стати хорошим довідником для представників Київського патріархату, як грамотно та аргументовано вести полеміку із опонентами та відстояти свої позиції в Україні” [6]. Насправді ж ситуація вельми прикра: переклад у жодному разі не можна використовувати з метою богословських обґрунтувань. Подекуди гранична неувага до тексту (чи небажання його аналізувати) призводить до того, що перекладач плутає й самого Бога з різними особами, про яких згадує у “Треносі” Смотрицький. Приміром, із Константинопольським патріархом (р. 3, п. 3) або й із єзуїтом Петром Скаргою (р. 9, п. 1б).

Елементом, який має ознаки наукового апарату в цьому виданні, є “Словник найбільш вживаних імен, термінів та географічних назв”. Уже назва додатка видається дивною, оскільки читачеві важливо було б мати інформацію якраз про найменш уживані назви реалій та власні імена. Але оскільки заголовок сам по собі свідчить про вибірковість і неповноту поданого матеріалу, не будемо витрачати багато місця в рецензії, щоб це підтвердити, а обмежимося одним прикладом. Смотрицький у третьому розділі послідовно перелічує єпископів – Єрусалимського, Антіохійського, Александрійського та Константинопольського, котрі, як каже автор, отримали церковну владу безпосередньо від апостолів Петра, Марка та Андрія. Це Яків, Еводій, Аніан та Стахій. Із цих чотирьох до словничка потрапили тільки двоє – Яків та Стахій. Єпископові Антіохійському св. Еводієві не пощастило, мабуть, тому, що в перекладі його ім'я помилково відтворено як Енодій (див. р. 3, п. 4а). А єпископа Александрійського І ст. Аніана в перекладі чомусь замінив “Ананія” (див. р. 3, п. 4б). Тому й до словничка замість Аніана потрапив священномученик Ананія з Дамаска, хоча Смотрицький ніде про нього не згадує.

Другий додаток, який покликаний допомогти читачеві осмислювати текст, має заголовок “Автори, свідчення яких цитовано в цій книжці”. М. Смотрицький зазвичай документує цитати й факти використання Біблії та різноманітних книжкових джерел, отож на полях маємо доволі рясні покликання. Завдання згаданого додатка – дати короткі відомості про авторів, на яких покликається автор “Треносу”. Цього, звичайно, недостатньо, оскільки Смотрицький називає не тільки авторів, а й твори: і прізвища авторів, і назви творів переважно подані у скороченому вигляді, що створює проблеми для сучасного читача. Однак ідея бодай оприявити відомості про авторів також добра. Шкода тільки, що, як і в попередньому додатку, критерієм формування реєстру, схоже, була легкість пошуку інформації в певних довідкових джерелах. Водночас

чимало радикально скорочених написань у покликаннях вимагають серйозної аналітичної роботи з розшифрування. Але в тому ж, зокрема, і полягає процес підготовки академічного видання. Через брак відповідного підходу до реєстру не потрапили такі католицькі автори, як Георг Кассандер (1513–1566, с. 41), Хосе Естева (Jose Esteve [Josephus Stephanus Valentinus], ?–1604, с. 135), Альфонсо Фернандес (1572–1618, с. 139), Бартоломей Каранза (Carranza, Garranza, 1503–1576, с. 219), папа Римський Адріан VI (1459–1523, с. 233), Марчелло Франколіні (1533–1591, с. 357, 365, 367), Станіслав Гозій (1504–1579, с. 449), Габріель Барлетта (XV ст., с. 489) та ряд інших.

Отже, запропоновані додатки, хоч і містять певний обсяг корисної інформації, не нададуть читачеві достатньої допомоги для розуміння тексту і, звісно, жодним чином не замінять обов'язкових для подібних видань приміток.

У підсумку можна тільки пошкодувати про марно витрачені зусилля перекладача. Праця велика, але матеріал такий складний, що для того, аби її плід був задовільним, труда потрібно в рази більше. Видання, яке маємо на сьогодні, ані для академічного, ані для навчального вжитку непридатне. Хіба... приємно було б уявити, що колись якісь ентузіасти будуть шліфувати навички, приміром, студентів-текстологів чи перекладачів, даючи їм завдання з аналізу фрагментів цієї книжки. Адже ми проаналізували не більше 10 відсотків тексту, і можна припустити, що й решта так само захоче чимало невтішних цікавинок.

До того ж оригінальний польський текст після додаткової ретельної звірки зі стародруком (бажано, щоб це порізно зробили кілька людей, бо справа таки складна, адже друк не завжди якісний і помітити всі огріхи не так просто) можна було б перевидати як основу для майбутнього перекладу прийнятної якості.

Ще раз повторимо, що жодна складна робота не звершується без помилок. Але якщо виконавець сам не ставиться серйозно до свого завдання, їх стає неприпустимо багато, і читачеві, який це розуміє, важко сприймати подібні помилки як щось неминуче. Коли, наприклад, фрагмент *nagle odmiany (mówi Arystoteles) w Rzeczypospolitej są niebezpieczne* перетворюється на “раптові зміни (як говорить Аристотель) у Речі Посполитій небезпечні”, у нас, щиро кажучи, виникає навіть сумнів, чи це справді переклад Р. Радишевського. Бо таки годі припустити, що відомий полоніст не знає етимології та значення лексеми *rzeczpospolita* і пропонує переклад, у якому Аристотель, як це може здатися читачеві, говорить не про державу взагалі (*respublica*), а про сучасну Смотрицькому Річ Посполиту.

Як відомо, через певний час після написання “Треносу” М. Смотрицький здійснив подорож на православний Схід (1623–1624) і, не знайшовши там бажаного ідейно-інтелектуального ґрунту для утвердження православ'я, перейшов до унійної Церкви. Історію свого розчарування він оповідає в трактаті “Апология peregrinacji...”. Для того, щоб ані майбутні православні богослови, ані апологети української гуманітарної науки не повторювали цей шлях, ми не повинні забувати про високі норми якості та відповідальності, чинні не лише для старожитніх, а й для сучасних книжників.

Далі подаємо перелік серйозніших неточностей і невідповідностей, виявлених на перших двох сторінках кожної зі структурних частин трактату.

Посвята “На стародавній герб... князів Вишневецьких”

1) “(<...> temu ich budowaniu siedzący na Syjonie błogosławił.) Jakie onemu wzmocnienie i pomnożenie dać raczył, sam to rzeczy skutek, nie tylko w Księgach historyków dawnych i świeżych, ale i w pospolitej wszystkich ludzi successu temporis wziętej, wiadomości konterferowane [У Смотрицького – conterfetowany. – Р. К.] wyświadcza” (30).

“(<...> їхню побудову Той, що сидить на Сионі, благословив.) Яке цьому зміцнення і примноження надав, це в самій справі видно, не лише в стародавніх і новітніх істориків Книгах, а і в поточній всіх людей з перебігом часу узятій, про що викладені відомості свідчать” (31).

Можливий переклад: (<...> це їхнє будівництво Той, що сидить на Сионі, благословив.) Якого Він йому зміцнення і примноження зволив надати, свідчить сам властивий плід, не тільки в книгах істориків давніх та новітніх, а й у народній свідомості всіх людей, із плином часу набутий, відображений.

Коментар: У тексті йдеться про заслуги та величні діла князів Вишневецьких. Причина суттєвих неточностей у перекладі – неправильне відтворення форми *conterfetowany* (хоча в первісному друку це слово – без огріхів). Так само неправильно в іншому місці відчитана дієслівна форма *wykonterferowawszy* (с. 44) (в оригіналі Смотрицького – *wykonterfetowawszy* (арк. [11])). Це дієслово трапляється й далі, однак уже належно відтворене (с. 198) і навіть із приміткою, що дає тлумачення зі словника С. Лінде. *Konterfetowany* означає “зображений, змальований, відтворений” і стосується в наведеному реченні іменника *skutek* “наслідок, результат”. Так само й дієслівна форма 3 ос. одн. *wyświadcza* виступає в ролі присудка до *skutek*, а не до іменника у множині *wiadomości*.

2) “...aby nie tylko oni sami ale i drudzy Ojczystej ich krainy obywatele jako innych tej R.P. ozdób i pożytków prawdy [у Смотрицького – *prawu*. – *P. K.*], i świebodami obwarowanych, tak osobliwie dobrowolnej imienia Pańskiego chwały, spokojnie zażywać, i z tego się według zwykłego sposobu cieszyć mogli” (30).

“...щоб не лише вони, а й рідної їхньої країни громадяни, як і інших Речі Посполитої оздоб і користі правди, наділені свободами, так особливої, добровільної Божої імені слави зазнали й цим у звичайний спосіб тішитися могли” (31).

Можливий переклад: ...щоб не лише вони самі, а й інші рідної їхньої країни громадяни, як інакших цієї Речі Посполитої переваг і вигод, правами й свободами обумовлених, так, насамперед, доброхітної наймення Божого хвали спокійно заживати, і з того у звиклий спосіб користати, могли.

Коментар: Основною причиною втрати авторського змісту в перекладі є неправильно відтворене слово *prawu*. У Смотрицького це, очевидно, граматичний церковнослов'янськ (за зразком *правы* – О. в. мн. від *право*). Однак упорядник чомусь додав до слова літеру, і *prawo* поступилося лексемі *prawda*. Також не зрозуміло, чому *osobliwie*, яке виступає в ролі вставного слова, перетворилося в перекладі на означення до *chwały* (“особливої... слави”).

Передмова до читача

“Передмова до читача” та розділи 1 і 2 були видані раніше у спільному перекладі В. Кречотня та Р. Радишевського (див. про це вище), а нині зі змінами опубліковані як власний переклад Р. Радишевського.

1) “Rzeczy wszelakiej, którą człowiek przedsięwzięje sposób i naturę (to jest z jakiej się co przyczyny, powodu i okazji, ku jakiemu celu i końcowi, a przez jakie środki i media, dzieje albo działa (według pospolitego mądrych ludzi zdania) upatrywać jest powinien” (36).

“Діло всіяке, яке людина починає, спосіб та природу його – тобто з якої причини, приводу й нагоди, до якої мети та кінця, а також якими засобами та методами відбувається або відбувалося (згідно з поширеними серед розумних людей міркуваннями) – я маю знати” (37).

Переклад В. Кречотня та Р. Радишевського (далі – В. К. та Р. Р.), 1995 р.: “Беручись за будь-яке діло, треба насамперед спосіб і натуру (тобто з якої що причини, нагоди й okazji і з якою метою та яким кінцем і якими засобами

та media діється, а чи діялось) – за народним мудрих людей висловом – роздивитись”.

Коментар: Вважаємо, що переклад 1995 р. вдалий. Смотрицький тут говорить не про власні проблеми, а про загальний принцип, тому перетворення цього твердження на висловлювання від першої особи нам видається недоречним.

2) “...czarne jest przyznawam, oblicze moje. Bo nie jest farbiczkami bogactw, pompy i umiejętności tego światnej upstrzone, ale raczej strapione potem, pracą, urąganiem i prześladowaniem, które ustawicznie za dni pielgrzymstwa mego” (36).

Текст в оригіналі 1610 р.: “...czarne iest przyznawam, oblicze moje. Bo nie iest farbiczkami bogactw, pompy i umiejętności tego światnej upstrzone, ale raczej strapione **postem**, pracą, urąganiem i prześladowaniem, które ustawicznie za dni pielgrzymstwa mego **cierpię**” (арк. [7] зв.) [Виокремлення наші. – Р. К.]

“...погоджуюсь, що чорне є обличчя моє”. Адже не убранством багатства, пишноти й науки воно прикрашене, а опечалене потом, працею, глумом та переслідуваннями постійними у дні скитання мого” (37).

Переклад В. К. та Р. Р., 1995 р.: “Чорне, визнаю, обличчя моє. Бо мене гримами багатств, пиhi й умілості сьогосвітньої поцяцьковано. А ще більше тому, що змарніле воно від посту, праці, наруги й переслідування, котрі я постійно в дні пілігримства свого терплю...”

Коментар: У перекладі 2015 р. виправлено суттєвий недогляд: Мати-Церква говорить, що її обличчя якраз *не* поцяцьковане гримами сьогосвітніх цінностей, а у варіанті 1995 р. стверджується зворотнє. Однак в аналізованому тексті (2015 р.) піст (*postem*) чомусь змінено на піт (*potem*), а також, як у польському варіанті, так і в перекладі, пропущено останнє слово (*cierpię*). Без нього речення в оригіналі синтаксично незавершене. Чому це не насторожило перекладача і не спонукало зазирнути в стародрук?

3) “...tylko się gruntowną nieskończonych dóbr onych nadzieją posilając, i w onej wiecznej, gdzie i nieśmiertelna głowa moja jest ojczyźnie, serce i umysł może [у Смотрицького – *moie*. – Р. К.] wszystkie zawierając, zbyt wielką onej żądnością i pragnieniem, a tego doczesnego pomieszkania, tęsknicą, ustawicznie się dręcę...” (36).

“Лише ґрунтовною нескінченних благ оцих надією підкріплюючись та в оцій вічній, де й безсмертна душа моя, вітчизні серце та розум, мабуть, містячи, надто великою згаденою спрагою та прагненням, а цього тлінного проживання тугою постійно караюся...” (37).

Переклад В. К. та Р. Р., 1995 р.: “...а твердою, безмежною добротою тих надій живлячись і в тій вічній отчизні, де і безсмертна голова моя перебуває, серце і всі помисли свої вміщуючи, надмірним голодом і надмірною спрагою та тугою за цим дочасним існуванням постійно терзаючись...”

Коментар: Загалом переклад 2015 р. тут значно точніший, особливо на початку фрагмента. Однак є і два суттєві недогляди, яких 1995 р. не було. а) Неправильно відчитане *może* (тоді як у друкованій 1610 р. – *moie*, тобто *moje* “мої”, арк. [7] зв.), відтворене в перекладі як *мабуть*, створює враження, що Мати-Церква, від імені якої відбувається оповідь, сумнівається, чи справді її серце й розум скеровані до небесної Вітчизни. б) Словосполучення *nieśmiertelna głowa*, відтворене 1995 р. точно, як *безсмертна голова*, не можна довільно замінювати на *безсмертна душа*, оскільки це не є оказіональний художній образ. Ідеться про Христа – голову Церкви. Образ Христа як голови церковного тіла утверджено, зокрема, у посланні ап. Павла до ефесян (гл. 5). Це один із топосів давньої української літератури.

Розділ 1

Переклад першого розділу – трохи змінений текст фрагмента, опублікованого 1987 р. На жаль, і тут не всі зміни видаються вдалими.

1) “Niegdy[ś] Królowa wszystkiemu światu ulubiona, teraz od wszystkich wzgardzona i strapiona” (58).

“Колись цариця, всьому світові любя, тепер усіма спотворена та опечалена” (59).

Переклад В.К. та Р.Р., 1987 р.: “Колись королева, всьому світові любя, тепер усіма зневажена і спечалена”.

Коментар: Слово *wzgardzona* 1987 р. було цілком адекватно перекладене як *зневажена*, а 2015-го його замінено на *спотворена*, що не відповідає текстові Смотрицького.

2) “Ozdobnam była przed wszystkimi, śliczna i miła <...> żadnej zmyzy i zmarSKU, abo czego takowego nie mająca” (58).

“Витончена я була перед усіма, гарна і мила <...> ані жодного шраму чи зморшки або чогось такого не маю” (59).

Переклад В. К. та Р. Р., 1987 р.: “Оздобленою була перед усіма, принадною і милою <...> ані жодної близни і зморшки або чогось такого не маючи”.

Коментар: Упровадження в перекладі 2015 р. конструкції з теперішнім часом (*не маю*) руйнує художній задум автора. Тут Мати-Церква описує свій колишній квітучий стан, якому далі протиставлятиме жалюгідний вигляд, що його вона має тепер унаслідок дій невдячних відступників-синів. З перекладу ж виходить, що її стан бездоганний і донині.

Розділ 2

Як і в першому розділі, основою тексту є давніше опублікований переклад В. Кречотня та Р. Радишевського з рядом змін, серед яких не всі видаються обґрунтованими.

1) “Nie przyszłam dla rozerwania Synowskiej do Matki miłości, ale dla porównania raczej” (108).

“Я прийшла не для того, щоб любов синівську до матері розірвати, а радше для порівняння” (109).

Переклад В. К. та Р. Р., 1995 р.: “Прийшла не для того, щоб любов синівську до матері згасити, а для того, щоб надалі нам у злагоді жити”.

Коментар: Вважаємо, що слово *порівняння* в перекладі недоречне, бо про жодне порівняння в близькому контексті не йдеться. Тут реалізоване одне з архаїчних значень пол. *porównanie*, а саме “згода, поєднання, замирення” (див.: [9, Т. 4, 718]). Отже, на нашу думку, переклад 1995 р. передав зміст правильно.

Розділ 3

1) “...skąd tak wielka swej woli hardość serce twe i [w]spółPasterzów twoich opanowała, żeście się na wieczne Ojców waszych granice rzucili, a one przekopawszy władzy zakonnej z przejrzenia Bożego sprzeciwiłiście się” (128).

“Звідки така велика твоєї волі пиха опанувала твоє серце і серця твоїх співпастирів, що ви на вічні межі ваших батьків кинулись і, оминувши їх, з Божої волі законній владі спротивилися?” (129).

Коментар: Слово “оминувши” (межі) в перекладі суттєво затемнює й змінює зміст речення. Автор говорить саме про перекопування (*przekopawszy*), тобто порушення встановлених меж. І це виразна алюзія до Біблії. Наприклад, Втор. 19:14: “Не пересувай межі твого ближнього, що її відмежували предки в твоїй посілості...” (перекл. о. І. Хоменка).

2) “Zachodowi nieodpowiednie i jego Pasterzowi Biskupowi Rzymskiemu karkićście wasze nachyliłi” (128).

“Повернувши на Захід, ви голови схилили перед його пастирем – Римським єпископом” (129).

Коментар: У перекладі пропущено слово “nieodpowiednie”, тобто “неслушно”, “неналежно”.

3) [Уривок у дужках подаємо задля розуміння контексту сказаного далі. – *P. K.*] (“Powiedz mi, Synu, co cię i twoich do odstępstwa przywiodło? Zniewolenie li twego Patriarchy albo ubóstwo?”) “Ale się to od Boga ucześnictwo krzyża jednorodzonego Syna jego stało, którym wierni ustawicznie doświadczani być mieli. Słowo zaś od tego Boga w naśladowanie Chrystusowej pokory ku pohamowania wysokolotnej hardości, która w niebie cześć straciwszy w piekielne niskości przepadła, aby wiernych nie dręczyła. Czy li taka strogość w rozkazowaniu jego albo dalekość drogi ale owej zgoła żadnej nie masz, a droga daleko niż do Rzymu bliska” (128).

(“Скажи мені, сину, що тебе і твоїх [людей] до відступництва привело: приневолення патріарха чи вбогість?”) “Але це ж від Бога є хрест Його Єдинородного Сина, яким вірні мали піддаватися випробуванням. Слово ж – від Бога, слідом за Христовою смиренністю, до приборкання високодумної гордині, яка згубила свою честь на небі і впала у глибини пекла, щоб не мучити віруючих. Чи ж така суворість Господніх наказів, чи дорога далека, однак ти нічого над собою не маєш, а далека дорога (до Нього) ближча, ніж до Рима” (129).

Текст в оригіналі 1610 р.: (“Powiedz mi Synu co cię y twoich do odstępstwa przywiodło? Zniewolenie li twego Patriarchy albo ubostwo?”) “Ale się to od Boga **w** ucześnictwo krzyża iednorodzonego Syna iego stało którym wierni ustawicznie doświadczani być mieli. **A owo** zaś od tego **ż** Boga w naśladowanie Chrystusowej pokory ku pohamowaniu wysokolotney hardości, która w niebie cześć straciwszy w piekielne niskości przepadła, aby wiernych nie dręczyła! Czyli **iaka strogość** w roskazowaniu iego albo dalekość drogi? ale owej zgoła żadnej nie masz, a droga daleko niż do Rzymu **bliższa**” (арк. 30 зв.).

Можливий переклад: (Скажи мені, сину, що тебе і твоїх [людей] до відступництва привело? Може, неволя твого патріарха, чи вбогість?) Але то [підневільний статус та вбогість Константинопольського патріарха в Османській імперії, про які йдеться в попередньому реченні – *P. K.*] вчинилося від Бога задля участі в Його єдинородного Сина хресті, у якому вірні повсякчас мусили мати випробування. А отже, від того-таки Бога задля наслідування Христової покори та погамування високодумної гордості, яка, в небі честь утративши, в пекельні низини запалася, аби вірних не терзала. Чи якась суворість у повеліннях його [тобто патріарха, а не Господа. – *P. K.*], чи далекість дороги? Але ж першої [тобто суворості з боку патріарха. – *P. K.*] взагалі немає, а дорога [до Константинополя, а не до Господа. – *P. K.*] значно ближча, ніж до Риму.

Коментар: Унаслідок неякісного відтворення польського оригінального тексту (у стародруковій він цілком виразний і добре читається, принаймні у фототипічному виданні Д. Фріка) зміст фрагмента невпізнано викривлено і в польській частині, і в українській. Зокрема, у польській пропущено прийменник “w”, написано “słowo” замість “a owo”, пропущено знак питання, без якого два речення зливаються в одне і втрачають сенс. У результаті, окрім менших неточностей, у перекладі з’являється “Слово”, якого в Смотрицького немає, а наприкінці замість Константинопольського патріарха – сам Господь Бог. Дорогу ж до Царгорода поплутано з дорогою до Бога.

4) “...namiestnikom Jakubowi, Luodiuszowi, Anianowi i Stachiuszowi...” (128).
“...намісникам – Якову, Енодію, Ананію і Стахію...” (129).

Коментар: а) У польському тексті М. Смотрицького не “Luodiuszowi”, а “Euodiuszowi” (арк. 31). Ідеться про Антіохійського патріарха I ст. Еводія. У перекладі чомусь – “Енодію”, що не відповідає ні оригіналові, ні неправильно відчитаному польському текстові самого аналізованого видання. б) Навпаки, у польському тексті тут правильно відчитано “Anianowi”, тоді як в українському перекладі з’являється Ананія. У реченні ж йдеться про чотирьох східних патріархів – наступників Христових апостолів – і зокрема про Аніана, єпископа

Александрійського I ст. н. е., учня апостола Марка. в) До того ж далі в цьому ж реченні в польському тексті неправильно відчитано слово “ufundowania” (Р. в. іменника), тоді як в оригіналі Смотрицького “ufundowana” (дієприкметник ж. р.).

5) “Ale niech cię już dłużej, Synu miły, o tym, co cię w tę niewolę wprawiło, nie pytam, niech się pewnie dowiem i drugim opowiem, żeby twoją i twoich drogą idąc, w tenże dół przepaści nie wpadli, w którym ty i z twoimi mizernie giniesz” (130).

“Але нехай я вже більше тебе, любий сину, не питатиму, що тебе в ту неволю завело, краще я напевно дізнаюся й іншим розповім, щоб йдучи твоєю і твоїх [супутників] дорогою ми не впали до тієї ж прірви, у якій ти із твоїми [супутниками] нікчемно гинеш” (131).

Коментар: Займенник “ми” тут очевидно не на місці. Адже це монолог Церкви-Матері. Навряд чи вона, згідно з ідейними настановами трактату, могла б так виразно ототожнювати себе з відступниками і припускати, що піде з ними. Тобто потрібен займенник “вони”. Що, зрештою, й впливає з польського тексту, адже в ньому – “wpadli” (3 ос. мн.), а не “wpadliśmy” (1 ос. мн.).

6) “Zaczni[j] a wyliczaj przyczyny albo mnie, jeśli te są, posłuchaj” (130).

“Почни і ти перераховувати причини або мене, якщо маєш їх, послухай” (131).

Можливий переклад: Починай перелічувати причини, або ж мене послухай: чи це вони.

Коментар: Якщо брати це речення ізольовано, то можливий, звісно, і варіант перекладу, який пропонує Р. Радишевський. Однак тут Церква-Мати питає “сина”-відступника про причини переходу в унію, а далі сама за нього називає типові аргументи супротивників (першопочаткова вищість Римського престолу тощо) і пропонує засвідчити, чи саме їх мав на увазі адресат (*jeśli te są*). Таким риторичним прийомом у монолог уведено мову уявного співрозмовника. Що підтверджує й речення, яким завершується перелік згаданих причин-аргументів: “Te li są przyczyny, synu, które cię do odstępstwa tego powabiły?” (арк. 32 вид. 1610 р.; тобто “Чи саме ці причини, сину, тебе спонукали до цього відступництва?”). У польській частині видання Р. Радишевського і цей текст відтворений неточно, до того ж без знака питання, який є в оригіналі: “Te li są przyczyny, synu, które cię do odstępstw i tego powabiły” (130).

7) “Że Rzymski Biskup Duchownych kluczów władzą w świecie panowanie przemieniwszy wszystek Chrześcijański świata okrąg poddany sobie być mieni i nad wszelką tego świata władzą siebie wynosi, jakoby sam jeden nad wszystkie był, od którego Królestw i Cesarstw dygnitarstwa jako własnorękiego daniny podawane bywają” (130).

“Що Римський єпископ духовні ключі влади над світом собі присвоїв, уважає увесь християнський світ підвладним собі й підносить себе над усілякою цього світу владою, наче він сам один над усіма стоїть і від нього привілеї королівств та цісарств, як свою власну данину, надаються” (131).

Можливий переклад: Що Римський єпископ, змінивши правління у світі владою духовних ключів, увесь обшир християнського світу називає собі підвладним і над усією цього світу владою вивищується, ніби лиш він сам є понад усіма [владами], і від нього привілеї королівств і царств, як його власноручні датки, надаються.

Коментар: Не зрозуміло, з чим узгоджується знахідний відмінок у словосполученні “свою власну данину”. Але в кожному разі йдеться не про данину, а датки, надання, дари. Можливо, причина неточності перекладу в неправильному відчитанні оригіналу (розподілі тексту на слова): насправді не “własnorękiego” (“власноручного”), а “własnorękie go” (“власноручні його”). Також суттєво перевернуто початок речення. Про привласнення духовних ключів Смотрицький тут не говорить.

8) "Izali tedy szkodliwemu temu twojemu odstępstwu troista Rzymskiego Biskupa Korona powodem była <...> w przód idących i na zadzie strzegących wielmożna ozdoba w okrag i obostronnie zbrojno stojących Drabantów gotowość Straszneho wszechmocnego głosu, Tak chcę, tak rozkazuję – gromy!" (130).

"Чи ж бо приводом для цього твого згубного відступництва стала потрійна тіара Римського єпископа <...> сторожа, що йде попереду і позаду, оберігає, у вельможній оздобі, та з обох боків стоїть, озброєна, готова підкоритися страшному всемогутньому голосу, як гromу: так хочу, так наказую" (131).

Текст в оригіналі 1610 р.: "Izali tedy szkodliwemu temu twojemu odstępstwu troista Rzymskiego Biskupa Korona powodem była? <...> w przód idących i na zadzie strzegących wielmożna ozdoba? w okrag i obostronnie zbrojno stojących Drabantów gotowość? Straszneho wszechmocnego głosu Tak chcę, tak rozkazuję gromy?" (арк. 32).

Можливий переклад: Чи ж бо приводом для цього твого згубного відступництва стала потрійна корона Римського єпископа? Вельможна ozdoba тих, що йдуть попереду і пильнують позаду? Готовність тілоохоронців, що стоять зі зброєю навколо й обабіч? Грім страшного всемогутнього голосу: "Так хочу, так наказую!"?

Коментар: Не можна сказати, що думку тут суттєво змінено, однак український варіант надто далекий від оригіналу, це радше переказ. Не сприяє точності й пропуск знаків питання в польській частині, які в оригіналі Смотрицького є.

Розділ 4

1) "...a autorowie ci, którzy tegoż Kościoła i wiary Rzymskiej naśladowcami, ba i zastępcami byli, z których jedni..." (208).

"А ті автори, які тієї ж Церкви та римської віри були послідовниками, з яких одні..." (209).

Коментар: У перекладі пропущено фрагмент "ba i zastępcami byli" ("а до того ж заступниками").

2) [лат. фрагмент] "Ad te trahit hominum non ipsorum devotio aut pura conscientia..." (208).

Текст в оригіналі 1610 р.: "Ad te trahit homines non ipsorum devotio aut pura conscientia..." (арк. 69).

Коментар: В оригіналі слово *homo* в 3н. в. множини, у відтвореному тексті – в Р. в. Хоча ця неточність не впливає суттєво на зміст і не спричиняє граматичної неузгодженості.

3) "Wesel się matko nasza, Rzymie, gdyż się otwierają tamowania skarbnic na ziemi, aby do ciebie ściekały potoki, i wielka pieniędzy gromada. Raduj się z nieprawności synów ludzkich, ponieważ w nagrodę tak wielkiej złości daje się tobie zapłata. Ciesz się z pomocnicy twej niezgody, gdyż się z studni piekielnej otchłani wynurzyła, abyć się wielkie pieniężne żoły zgromadzały" (208).

"Веселися, мати наша, Риме, коли відкриваються скарбниці на землі, щоб до тебе стікалися потоки й сила-силенна грошей. Радій неправедності синів людських, оскільки в нагороду за таку велику злість дається тобі відплата. Тішся незгодою своєї помічниці, коли вона з колодязя пекельної безодні виринула, щоб великі грошові оплати згромаджувалися" (209).

Можливий переклад: Веселися, мати наша, Риме, коли відкриваються грєблі скарбниць на землі, щоб до тебе стікалися потоки й сила-силенна грошей. Радій із неправедності синів людських, адже в нагороду за таку велику зіпсутість дається тобі відплата. Тішся з помічниці своєї, незгоди, адже вона з колодязя пекельної безодні виринула, аби для тебе великі грошові видатки громадилися.

Коментар: а) У перекладі пропущено слово *tamowania*, яке тут має значення "грєблі" (це цитата, і в трактаті перед польським текстом подано оригінальний

латинський, де йому відповідає *catarractae*). Унаслідок пропуску втрачено образ: греблі, що стримують потоки грошей. б) У перекладі виникає невстановлена “помічниця”, яка з чимось не згодна. Насправді слово *niezgody* (незгода, розбрат) – це уточнення до *potocnicy twej*. Формально можливий і переклад, запропонований у виданні, але він затемнює зміст. До того ж латинський текст, наведений у Смотрицького, із якого він сам перекладає польською, однозначно все прояснює: *Jucundare super adjutrice tua discordia*. Якби слова *discordia* “незгода” та *adjutrix* “помічниця” перебували у зв’язку керування, тобто “незгода помічниці”, мало би бути не *adjutrice* (Abl.), а *adjutricis* (Gen.).

4) Рядки з вірша Ф. Петрарки про Рим у М. Смотрицького подано латинською мовою та в польському перекладі:

Roma quidem fueras, nunc es Babylonia fallax,
Ex qua tot luctus, gemitusque feruntur in orbem... (210)

Rzymem byłeś, a teraz jesteś Babilonem:
Skąd tak wiele kłopotów płynie, w każdą stronę. (210)

Колись був Римом, а тепер ти є Вавилоном:
Звідки клопоти од тебе ідуть з поклоном. (211)

Коментар: Вважаємо, що заради рими такі довільні зміни у вірші класика робити не можна (“ідуть з поклоном”).

5) Уривок із листа Ф. Петрарки у М. Смотрицького подано латинською мовою та в польському перекладі. Автор відмовляє адресата від подорожі до Риму:

“Libet ex te quaerere, quid viro optimo cum pessimis locis? Quid ibi cum Babylone? Quis oro non fugiat Babilonem? Ac vitiorum simul omnium ac laboris ac totius miseriae maestam domum?” (210).

“Lubo mi cię spytać, co dobremu mężowi z wielce złemi miejscami? Coś z Babilonem? Któż, proszę, nie uchodzi Babilonu i występków wespół wszelakich, prace a wszelkiej nędzy troskliwego domu” (210).

“Мило мені тебе запитати, що [робити] доброму мужеві у надто поганих місцях? Чого шукати у Вавилоні? Хто ж, скажи, урятується від Вавилону і вчинків zarazом усіляких, від праці та всілякої убогості турботливого дому” (211).

Можливий переклад: Хочеться мені тебе запитати, що за [діло] доброму мужеві до злочасних місць? Нащо тобі Вавилон? Хто ж таки не уникає Вавилону? А водночас і переступів усіляких, поневірян і всієї біди похмурого дому?

Коментар: а) У лат. реченні *Quid ibi cum Babylone?* неправильно відчитано друге слово, має бути *tibi* “тобі”. У виданні “Треносу” 1610 р. в цьому місці друкарський огріх, літера *t* погано відбита. Однак цей лист Петрарки доступний в інтернеті, і точний переклад Смотрицького також прояснює ситуацію: *Coś z Babilonem?* (енклітик *-ć* замінює тут особовий займенник *ci* “тобі”). Крім цього, у польському тексті пропущені знаки питання після *nie uchodzi Babilonu* та після *troskliwego domu*, які в оригіналі є. б) Дієслово *uchodzić* тут має значення “тікати”, “уникати”. У лат. тексті – *fugiat*, дієслово в умовному способі. Тобто автор говорить про те, що кожен мав би прагнути уникнути Вавилону, а не про те, що в ньому неможливо врятуватися, як впливає з перекладу. в) Слово *występek* в пол. мові означає не “вчинок”, а “поганий, гріховний вчинок”, пор. в лат. оригіналі *vitiorum* (*vitium* – “вада”, “зіпсутість”, “гріх”). г) Важко уявити, щоб автор уважав працю лихом, якого варто уникати. Слово *praca* вжито в архаїчному значенні “поневірвання, страждання”. Наприклад, академічний “Słownik Staropolski” (t. VII, z. I, s. 21) подає його як “utrapienie, molestia”. Це також одне зі значень латинського *labor*, якому й відповідає ця лексема в оригінальному тексті Петрарки. д) Слово *nędza* в старопольській

мові мало не тільки значення “убогість”, а й узагалі “горе”, “нешастя”, що й відповідає лексемі *miseria* в лат. оригіналі Петрарки. е) У старопольській мові основне значення прикметника *troskliwy* було не “турботливий”, а “печальний”, “згорьований”, “змучений”. У сучасних словниках його може не бути, але в давніших (С. Б. Лінде, словник за ред. Я. Карловича та ін.) та історичних воно є. Судячи з контексту, автор аж ніяк тут не може називати Рим турботливим. У латинському тексті йому відповідає прикметник *maestus* “печальний, похмурий”.

6) “A Mantuan Baptysta Mnich, z miastem wespół i wiary pobożność, już na śmiertelnym łóżku leżąca, tak żalosnym wierszem opiewa...” (210).

“А чернець Мантуан Баптиста разом з містом і з благочестивою вірою, яка вже лежала на смертному одрі, так жалібним віршем оспівує...” (211).

Коментар: Потрібно: “разом із містом і побожність віри, яка вже лежала...”. Це відповідає синтаксичним зв'язкам в оригіналі. Інакше незрозуміло, що ж він оспівує (далі відразу йде його вірш).

Розділ 5

Чомусь саме в п'ятому розділі перекладач різко змінив тактику і навіть не намагається бути близьким до оригіналу, а довільно його переказує, не шукаючи відповідників у лексиці і без потреби переінакшуючи синтаксичні зв'язки у словосполученнях і реченнях. Опис усіх цих випадків, навіть у межах двох контрольних сторінок, зробити неможливо з огляду на обсяг рецензії. Тому ми зупинимось тільки на тих місцях, де подібна практика суттєво змінює саму суть сказаного в трактаті.

1) “Przekładam tobie, synu, dziewiąte, które się za czasów Patriarchy Carogrodzkiego Focjusza dla przydatku w Symbolum Nicejskim Ducha świętego pochodzenia i od Syna (jako oni mówią) stało...” (262).

“Поясню тобі, сину, дев'яте відступництво, яке за часів Константинопольського Патріарха Фотія було додано до Нікейського Символу про сходження Духа Святого, яке від Сина (як вони кажуть) сталося” (263).

Можливий переклад: Наводжу тобі, сину, дев'яте [відступництво], яке сталося за часів патріарха Царгородського Фотія через додання до Нікейського Символу походження Духа Святого “і від Сина” (як вони кажуть).

Коментар: Ідеться про так звану проблему “Filioque” (лат. “і (від) Сина”) – католицького доповнення до Символу Віри (формули віросповідання, що називає основні постулати християнського вчення, яку в нинішньому православ'ї називають також молитвою “Вірую”). Відповідний фрагмент у католицькому Символі віри (у перекладі з лат.) звучить як “[Вірую] і в Духа Святого, Господа, Животворчого, що від Отця і Сина походить”. Натомість за православним ученням Святий Дух походить тільки від Отця. У перекладі пропущено вкрай важливий тут сполучник *i (i od Syna)*, дієслово *się stało* помилково пов'язано зі сходженням Святого Духа, а не з дев'ятим у переліку Смотрицького відступництвом Римської церкви. Ці та інші довільні зміни, на жаль, суттєво затемнюють зміст. Виникає враження, ніби М. Смотрицький стверджує, що католики обстоюють походження Святого Духа лише від Сина.

2) [Говорить Мати-Церква] “O którym fundamencie albolí prawidie, aczkolwiek niektórzy z synów moich dość szeroko pisali, jednak ja, chcąc zbawienną, oną prawdę jawnie i znacznie wszystkiemu światu okazać, krótkąc o tym, ale prawdziwą i tak dostateczną, ile błahy rozum człowieczy z objawienia Pańskiego pojąć może, z szczerego pisma Bożego zebraną powieść przekładam...” (262).

“Хоча деякі з моїх синів уже достатньо писали про ті основи, або ж правила, одначе і я прагну спасительну цю істину правдиво й мудро всьому світові явити, достовірно і в такий спосіб, щоб обмежений розум людський Господне

Одкровення збагнув. Тож зібране з правдивого Священного Писання Божого тлумачу...” (263).

Можливий переклад: Нехай деякі з моїх синів уже досить широко писали про це підґрунтя, чи правило, та я, бажаючи цю спасенну істину явно та виразно цілому світові представити, подаю тобі про це коротку, але правдиву й **настільки переконливу, скільки вбогий розум людський із Божого одкровення може збагнути**, із правдивого Письма Божого укладену оповідь. (Виокремлення наше. – Р. К.)

Коментар: а) У польському тексті пропущено слово *już* (*dość już szeroko pisali*). б) Український фрагмент є довільним переказом. Найбільша його вада – приписане автором твердження про можливість збагнути Господнє одкровення обмеженим людським розумом.

3) “Gdyż tajemnicy tej wielkość niezmierne niezmiernych porównanie i niedoścignioną niedoścignionych różność wszelki rozum człowieczy przewyższa” (262).

“Адже велич цієї тайни, її незрівнянна незрівнянність у єдності й незбагненна незбагненність у різноманітності всякий розум людський перевищує” (263).

Текст в оригіналі 1610 р.: “Gdyż tajemnicy tej wielkość, niezmierne niezmiernych porównanie, i niedoścignioną niedoścignionych różność, wszelki rozum człowieczy przewyższa” (арк. 92 зв.).

Можливий переклад: Адже велич цієї таємниці, неосяжне водночас водночас неосяжних і незбагненна різниця незбагнених, усякий людський розум перевищує.

Коментар: Автор говорить про іпостасі Пресвятої Трійці. Саме вони – “неосяжні” і “незбагненні”. У попередньому реченні він їх називає *nieogarnionych person Trójca przenaświętsza*. Зміст від початку затемнює неточне відтворення польського тексту (помилково *ą* замість *a* у слові *niedościgniona* та брак знаків пунктуації, роль яких в оригінальному друку виконують скісні риси). У перекладі риторична фігура тавтології, яку використав автор, унаслідок синтаксичних переінакшень перетворюється на безсенсовне повторення на зразок “соломи солом’яно”. Наш варіант, звісно, лише відтворює модель автора: у цьому місці, як і в багатьох інших, для найточнішого добору відповідників необхідна участь фахового редактора-богослова.

4) “Chrystusowe, mówiąc, przedwieczne Boskie narodzenie milczeniem wenerowane niech będzie; ani rozumem naszym tego dochodzmy, ani się o tym długo pytajmy. A[!]bowiem gdzie ani czas śródkuje, ani sposób wynalezion[y] być może, ani się ten, któryby o tym sprawę dał, [z]najduje – jakoż o tym rozum ludzki imaginować, albo język myślom służyć będzie” (264).

“Нехай Христове, – каже, – предвічне Боже Різдво мовчанням буде оточене, не можемо того ані розумом нашим досягнути, ані довго про таке запитувати. Бо ані про час, ані про спосіб невідомо, і немає такого, котрий би це пояснив, бо розум людський такого зрозуміти не може, а слово думкам слугувати нездатне” (265).

Можливий переклад: Христове, – каже, – предвічне Боже Різдво, нехай буде пошановане мовчанням; ані розумом нашим того доходимо, ані довго про те допитуймося. Бо там, де ані час не зароджує, ані способу не відшукаєш, ані той, хто б із цим упорався, не знайдеться, – як таке розум людський уявлятиме, чи мова слугуватиме думкам?

Коментар: Дісприкметник *wenerowany* має значення “пошанований” (у сучасних словниках його може не бути). Щодо дієслова *środkować* (*środkować*), то гадаємо, що тут воно виступає в архаїчному на сьогодні значенні “виконувати посередницьку функцію” (див., напр.: [9, Т. 6, 758]).

Перекладач уникає цих слів і вдається до переказу. Суттєво змінює зміст сказаного й заміна наказового способу дійсним, а отже, заклик Василія Великого, якого тут цитує М. Смотрицький, – абстрактними твердженнями.

5) [Ідеться про таємницю Пресвятої Трійці] “O tym mówię, chcę abyć wiedział, synu, jako nieprzebyta jest tej tajemnicy głębokość i jako nieprzystępna światłość, na którą wszelki wysokomyślnemi tego wieku oczyma patrzący wzrok tracić musi. Wiara tu pierwszość miejsca posiada, a nie pytanie” (264).

“Про це кажу, бо хочу, щоб ти знав, сину, що цієї таємниці глибина така велика і ясність світла така сильна, що кожен, хто сьогодні дивиться на неї зарозуміло, зір втратить мусить. Тут віра першість має, а не розум” (265).

Можливий переклад: Я кажу, що хочу, аби ти, сину, знав, яка нездоланна є глибина цієї таємниці та яка неприступна світлість: так що кожен, хто дивиться на неї високодумними цього віку очима, зір мусить утратити. Віра тут перше місце посідає, а не питання.

Коментар: а) У польському тексті неправильно відчитано слово *abyć* (в оригіналі *abyś*). б) Небажанням добирати відповідники до означень *nieprzebyta* і *nieprzystępna* та замінюючи їх на емоційно нейтральні *wielika* і *silna*, перекладач не тільки збіднює мову М. Смотрицького, а й руйнує цілу низку алюзій до біблійних та інших контекстів, закладених в авторських виразах. в) В останньому наведеному реченні автор протиставляє вірі не розум узагалі, як впливає з перекладу, а *pytanie* – звичку допитуватися про незбагненні речі.

6) “Wiara, mówię, która w sercu fundamenty swoje zakładać zwykła, która wszelkim narodom podług przykazania Pańskiego przez Zwolenniki jego świętą jest opowiadana, która nie od ludzi ani przez ludzi, ale samym Zbawicielem naszym Jezu Chrystem jest podana” (264).

“Віра, кажу, яка в серці свій фундамент закладати звикла, яка всім народам святими послідовниками передана згідно із заповідями Господніми, яка не від людей і не через людей, а лише самим Спасителем нашим Ісусом Христом сповіщається” (265).

Можливий переклад: Віра, кажу, яка в серці своє підґрунтя закладати звикла, яка всім народам, згідно з наказом Божим, через послідовників Його святих звіщена, котра не від людей, ані через людей, але від самого Спасителя нашого Ісуса Христа надана.

Коментар: а) У польському тексті неправильно відчитано слово *świętą*. У друкованій Смотрицького виразно – *święte*, що узгоджується зі словом *zwolenniki*, а не *wiara*. б) В оригіналі йдеться не про багато заповідей Божих, які читач перекладу може помилково асоціювати з десятьма заповідями, а про один конкретний наказ: “Тож ідіть, і навчіть всі народи, християчи їх в Ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів” (Мт. 28:19; перекл. І. Огієнка).

7) “...zdania i naukę od Chrystusa Pana przyjętą, który jednej istności z Ojcem będąc, o nim i o sobie, i o świętym a żywot dającym Duchu opowiedział i nauczył” (264).

“...роздуми і вчення, прийняті від Ісуса Христа, Який, маючи з Отцем одну природу, про Себе і про Духа Святого, Який життя дає, розповів і навчив” (265).

Коментар: Потрібно “...про Нього, і про Себе, і про Духа Святого” (*o nim i o sobie, i o świętym... Duchu*). У переліку пропущено Бога Отця.

Розділ 6

1) [Говорить Мати-Церква. – Р. К.] “Nie chcąc sama o tak jawnej rzeczy po różnicy pracować i słów darmo płodzić, samych przeciwników mych zdania, dla

jaśniejszego prawdy okazania (abyś wiedział, iż Prawda nigdy potłumiona być nie może, którą częstokroć i nie chcąc nad wolą zamysłu swego ludzie ujawniają), **przeto że** [виокремлення наше. – Р. К.] з których jeden nie pośledniego dowcipu człowiek o tej materii traktuje w te słowa” (338).

“Сама ж я не бажала такі явні речі даремно обговорювати і слів на вітер кидати, як мої супротивники, задля повнішого показу істини (знай, що Істина, ніколи не може бути стримана, яку часто і не зі своєї волі, люди виявляють), тому, один із них, не останній з дотепу муж, про цю матерію висловлюється такими словами” (339).

Можливий переклад: Не бажючи сама коло такої явної речі надаремне заходжуватися і слова марно множити, самих супротивників моїх думки для виразнішого показу правди (аби ти знав, що правду ніколи не можна приборкати; її часто й мимоволі без жодного свого наміру люди оприявнюють) я викладу, з котрих один не останнього розуму чоловік оцю матерію трактує в такий спосіб. [Далі йде переказ позиції опонента. – Р. К.]

Коментар: Якщо вірити перекладові, запропонованому у виданні, автор трактату вважає, що кидання слів на вітер сприяє розкриттю істини. Інакше до чого ще тут можна синтаксично прив'язати фрагмент *задля повнішого показу істини*? Прикро, що перекладача це не насторожило і він не звірив ще раз польський текст із оригіналом, де насправді надруковано не *przeto że* (див. виокремлення вище), а *przełożę* (“я викладу”, “я представляю”). Саме цього дієслова стосується наведений вираз.

2) “Jawna rzecz jest, iż Ewangelista o onej Wieczerzy albo nocy, w którą Chrystus Paschę swą odprawił i tajemnicę ustanowił, mówi, a[!]bowiem jeśliby z Żydy Chrystus Paschę swoją odprawował, nie mówiłby Ewangelista przed świętem Wielkanocnym” (340).

“Безсумнівно, євангелист має на увазі ту вечерю або ніч, коли Христос здійснив свою Пасху і звершив Святе Таїнство. Якби Христос святкував спільну Пасху з євреями, то Іоан не говорив би “перед святом Пасхи” (341).

Можливий переклад: Певна річ, що євангелист каже про ту вечерю або ніч [ніч тут, очевидно, вжито у значенні “доба”. – Р. К.], у якій Христос Пасху свою звершив і таїнство установив, бо коли б Христос звершував свою Пасху з євреями, не казав би євангелист “перед святом Пасхи”.

Коментар: Щоб пояснити зроблені в цьому реченні помилки, необхідно ширше сказати про контекст. Шостий розділ присвячений проблемі використання прісного (Римська Церква) чи квасного (Східна Церква) хліба в таїнстві причастя. Як відомо, причастя пов'язане з Тайною Христовою вечерю з учнями напередодні Його розп'яття, на якій Христос і встановив це велике церковне таїнство. Тайна вечеря відбувалася в четвер, напередодні Розп'яття, яке, як відомо, сталося в п'ятницю. Згідно з поясненням М. Смотрицького, Східна Церква вважає, що Ісус Христос був розп'ятий напередодні єврейської Пасхи, яка припала на суботу, а Римська Церква стверджує, що це сталося власне в день Пасхи, котрий того року був у п'ятницю. Якщо прийняти друге твердження, то на Тайній вечері не могли споживати квасного хліба, оскільки ця заборона в євреїв починалася зі святом Пасхи, а відлік святкового дня починався з вечора попереднього дня, і Христос із учнями могли їсти тільки прісний хліб. Якщо ж Пасху того року євреї святкували в суботу, то на вечері мав бути квасний хліб, оскільки заборона ще не діяла. Наведеній цитаті в “Треносі” передують слова з Євангелія св. Іоана про те, що вечеря відбулася напередодні Пасхи.

а) Словосполучення *tajemnicę ustanowił* “установив таїнство” у перекладі замінено на *звершив Святе Таїнство*. Це неточно відтворює зміст, адже автор очевидно має на увазі, що Христос, ламаючи хліб і віддаючи його учням із

відповідними словами, якраз цим і запровадив церковне таїнство причастя. б) Але більше нарікань викликає в перекладі слово *святкував*. По-перше, оскільки Христовою Пасхою автор називає тут власне акт Його самопожертви задля спасіння людства, ідея святкування сюди напевно не пасує. По-друге, таке формулювання передбачає думку, що Христос не святкував єврейської Пасхи в принципі. Це питання варто залишити богословам, але Смотрицький цього не стверджує, і сама проблема вибору хліба для причастя пов'язана з тим, що учні виконували традиційні приписи, які стосуються єврейської Пасхи. Тому польське *odprawował* варто перекласти інакше, наприклад, як “звершив”.

3) “A przetoż i w Wigilię Paschy Chrystus swoją Wieczerzą baranka pożywanie uprzędził, a nie w dzień Wielkanocny był ukrzyżowany. Na to Rzymski Kościół odpowiada, iż tu Ewangelista o artyficyjnym dniu mówi” (340).

“А тому напередодні Пасхи Христос Своєю Вечерею випередив споживання агнця, а розп'ятий був не в день Пасхи. На це Римська Церква відповідає, що євангеліст говорить про **несправжній** [виокремлення наше. – Р. К.] день” (341).

Коментар: Ідеться знов-таки про тлумачення слів євангеліста Йоана щодо Тайної вечері напередодні єврейської Пасхи. Оскільки єврейське свято починалося з вечора попереднього дня, то, як каже Смотрицький, у цьому Євангелії йдеться про Пасху не наступного світлового дня, а наступної доби (починаючи з наступного вечора). Польське слово *artyficyjalny* (з лат. *artificialis*) справді зазвичай означає “штучний”. Однак із такого перекладу (*несправжній*) впливає, що Римська Церква, намагаючись узгодити слова св. Йоана про вечерю напередодні єврейської Пасхи із твердженням про розп'яття в час свята, удається до вкрай примітивного аргументу: каже, що св. Йоан поплутав дні. Насправді ж йдеться про засвоєний старопольською мовою давній латинський термін *dies artificialis* “світловий день, період від сходу до заходу сонця”, якому протиставляли термін *dies naturalis* “доба”. Їх можна знайти в багатьох давніших латинських словниках. Отже, в перекладі має бути: “...що євангеліст говорить про світловий день”.

Розділ 7

1) “Ale rzeczesz snać, poświęcenie Przaśników przy Wieczerzy Pańskiej Wschodnia Cerkiew na Florenckim Synodzie przyjęła była i zaś odrzuciła” (386).

“Однак ти повинен знати, що освячення опрісноків під час Господньої вечері Східна Церква на Флорентійському Соборі прийняла, та потім відкинула...” (387).

Коментар: Замість слів “однак ти повинен знати, що...” на початку речення має бути “однак ти кажеш, мовляв...” (тут Мати-Церква звертається до свого опонента). Перекладач, очевидно, сплутав дієслово *snać* “знати” та старопольське вставне слово *snać*, яке вживалося в значеннях “нібито”, “мабуть”, “може” та ін. [9, Т. 6, 251]. Ця помилка доволі важлива, оскільки приписує Смотрицькому визнання чинності Ферраро-Флорентійського собору 1438–1445 рр. Насправді ж Смотрицький далі в цьому-таки розділі говорить про те, що православна Церква ніколи не визнавала католицької норми щодо опрісноків, а сам цей собор називає лістрикійським (гр. ληστρικός “розбійницький”), оскільки на ньому не було умов для реального волевиявлення. Тому автор, як і православна Церква, не визнає його діяльності й наслідків: “Так це положення Східна Церква завжди перед тим розуміла і нині розуміє, і, дасть Бог, за майбутніх часів так само буде розуміти, у чому ані твого лістрикійського збіговиська не наслідувала, ані від нього не відступала” (у вид. 1610 р. арк. 155, перекл. наш. – Р. К.).

2) “O niezbożna kalumnio!” (386).

“О безбожна громадо!” (387).

Можливий переклад: О, безбожний наклеп!

Коментар: *Kalumniā* (лат. *calumniō*) – це наклеп, обмова. Вислів якраз стосується твердження про прийняття православною Церквою католицької науки про опрісноки на Ферраро-Флорентійському соборі (див. попередній пункт).

3) “Ale ponieważ nam (których wielą przydatków tak daleka peregrynacja strapiła) z wami, którzy mało przed tym tak wielką causy pilnością na to miejsce zgromadziliście się, nie żadna insza ratio namowy jest, tylko aby jawnej prawdy za gorącym pożądaniem w miłości dostąpiwszy (tego a[!]bowiem samego pożytku pragnąć mamy) pewnej nadziei byli, iż w krótkim czasie nie tylko w tej kwestii, ale też i w inszych zgodni będąc, jedni od drugich rozjedziemy się” (388, 390).

“Але оскільки для нас (тих, кого багатьма випадками це далеке паломництво засмутило) з вами, хто перед тим так неохоче з такої термінової причини зібралися, немає жодного іншого переконання, окрім палкого прагнення з любов'ю пізнати істину (бо ж єдиної спільної користі в цьому прагнути маємо), сподіваємося, що незабаром не лише в цьому питанні, а й в інших дійдемо згоди” (389, 391).

Можливий переклад: Але оскільки для нас (яких багатьма напастями змучила така далека подорож) із вами, які незадовго перед тим, так сильно переймаючись питанням, у цьому місці зібралися, немає жодного іншого сенсу в перемовинах, окрім того, щоб, явної правди завдяки палкому бажанню в любові доступивши (адже ми однакового пожитку маємо прагнути), перебувати в певній надії, що невдовзі, не тільки в цьому питанні, а й в інших дійшовши згоди, ми собі роз'їдемося.

Коментар: Це лише один із випадків надто вільного поводження з авторським текстом у межах перших двох сторінок сьомого розділу. Не заперечуючи права перекладача з огляду на відмінності мов змінювати подекуди синтаксис, усе ж таки не можна вилучати цілі фрагменти речень (*jedni od drugich rozjedziemy się*). Причому таких випадків у перекладі багато. Визнаємо також і можливість різних інтерпретацій: наприклад *pilność* тут справді може означати як “увагу”, “зацікавленість”, так і “терміновість, невідкладність”. Але незрозуміло, чому подорож православних греків на католицький Базельський собор названа “паломництвом” і чому католики зібралися на нього “неохоче”. В автора таких оцінок немає. Крім усього, у польській частині помилково надруковано *przydatków* замість *przypadków* (як в оригінальному вид. 1610 р., арк. 155 зв.).

Розділ 8

1) “Wszakże zwyczaj on dla uchronienia się niektórych przypadków i pogorszenia potrzebnie jest przyjęty, aby od tych, którzy ofiarują pod obiema osobami, a od świeckich ludzi, pod jedną tylko osobą chleba była przyjmowana, mocno wierząc, i żadnym sposobem nie wątpiąc, że tak pod osobą chleba jako i pod osobą wina prawdziwie całe i zupełne Chrystusowe ciało się zamyka” (454).

“Однак звичай цей був спеціально прийнятий для збереження деяких обрядів та випробування, щоб відрізнити тих, які жертвують під обома видами, а миряни, які лише під одним видом у хлібі цю тайну приймають, глибоко віруючи і жодним чином не сумніваючись, що як у вигляді хліба, так і у вигляді вина цілісне і повне Тіло Христове перебуває” (455).

Можливий переклад: Однак звичай цей вимушено прийнятий для забезпечення від деяких okazji та згіршення: щоб ті, хто звершує жертву, – під обома особами, а світські люди – лише під однією особою хліба його [тайнство причастя. – Р. К.] приймали, твердо вірячи і в жодний спосіб не сумніваючись, що як під особою хліба, так і під особою вина уміщується на правду цілісне і повне Христове тіло.

Коментар: Наведене речення – аргумент Римської Церкви, яка обстоює свій звичай різної форми причастя для священників і мирян. а) У перекладі бракує синтаксичної узгодженості частин: до слова “миряни” в головному реченні чомусь узагалі немає присудка. б) Суттєве викривлення змісту зумовлене неправильним перекладом кількох слів. Іменник *uchronienie się* походить від дієслова *chronić się*, яке означає не “зберігати”, а “уникати” (чогось), “уберігатися”, “убезпечуватися” (від чогось); *przypadek* тут означає не “звичай”, а власне “випадок” чи, радше, “прикрий, небажаний випадок”. Нарешті, *pogorszenie* (чи також *zgorzenie*) – це звичайні терміни морально-богословських творів, також і староукраїнською мовою (*погоршене, згоршене*), які позначають дії або поведінку, що можуть негативно вплинути на моральність іншої людини. Це різновид спокуси, який у сучасних української текстах відповідної тематики називають *згіршенням*. Отже, варіант “випробування” зовсім не підходить для позначення цього поняття.

2) “Kielich a[!]bowiem ten jest Kielichem nowego krwi Syna Bożego pieczętowanego testamentu, z którego pijąc śmierć Zbawiciela swego opowiadacie, póki aż przyjdzie a weźmie was do siebie, i wiecznych dóbr uczestnikami uczyni...” (456).

“Бо Чаша ця є Чашею Нового Завіту, скріпленого печаттю крові Сина Божого, з якої питимемо смерть Спасителя свого аж до того часу, поки Він не прийде і не забере нас до себе, і не зробить нас учасниками вічної благодаті...” (457).

Можливий переклад: Бо Чаша ця є Чашею Нового, кров’ю Сина Божого скріпленого, Завіту. П’ючи з неї, ви звіщаєте про смерть свого Спасителя, аж поки Він не прийде, й не візьме вас до себе, і не зробить учасниками вічних добр...

Коментар: Вважаємо, що варіант, запропонований перекладачем, ніяк не можна визнати прийнятним. Пити смерть із Чаші Причастя?! А як же євангельське: “Хто тіло моє їсть і кров мою п’є, той живе життям вічним...” (Йо. 6:54; перекл. о. Івана Хоменка)? А Христос – виноградна лоза? І в релігії, і в мистецтві Кров Христова і Чаша Причастя завжди були символами життя й перемоги над смертю.

3) “Chrystus Pan twój w żywym ciele swoim żywą krew być wiedząc, po daniu chleba, podał i kubek...” (456).

“Господь Христос твій у Своєму живому тілі мав живу кров, щоб ти знав, тому, подаючи хліб, подав і чашу” (457).

Можливий переклад: Христос, Господь твій, знаючи, що в Його живому тілі є жива кров, подавши хліб, подав і келих...

Коментар: Автор обґрунтовує необхідність використання вина в таїнстві Причастя. Форма *wiedząc* (“знаючи”) стосується Христа, а не уявного опонента. До того ж, на нашу думку, зворот “щоб ти знав” не дуже пасує до вишуканої стилістики цього фрагмента в Смотрицького.

4) “Ale to rzeczesz **in super abundanti** [виокремлено в тексті. – Р. К.] Chrystus uczynił: Mądrością (głupcze) Ojcowską Zbawiciel będąc, wszystką [в оригіналі Смотрицького – wszystko. – Р. К.] mądrością i w potrzebę zbawienia sprawił, nie tak jako ty i z twojego Kościoła sprawca [в оригіналі Смотрицького – sprawca. – Р. К.] bezrozumnie bajesz...” (456).

“Але це кажеш, що **на додаток багатому** [виокремлено в тексті. – Р. К.] Христос вчинив: Спаситель (нерозумний!) з Отцівською мудрістю понад усе і задля потреби спасіння це робив, а не так, як ти (і твоєї Церкви винуватець) нерозумно казки плетеш” (457).

Можливий переклад: Але то, кажеш, Христос учинив понад достатнє. Мудрістю (нетямо!) Отцівською Спаситель будучи, усе мудрістю й у справі спасіння влаштував: не так, як ти з розпорядником твоєї Церкви нерозумно плетеш.

Коментар: а) Речення містить тезу опонента, згідно з якою використання вина для повноцінного причастя не обов'язкове. Мовляв, Христос допустив можливість причащатися вживаючи не лише хліб, а й вино (у Римській церкві такий обряд чинний лише для священників) як обрядове доповнення, котре не змінює суті. Тут-таки подано контраргумент, згідно з яким в усьому, що запровадив Христос, не може бути чогось несуттєвого чи не надто значущого. Адже сам Христос – це Слово, Премудрість Божа. У перекладі ця думка цілком утрачена. Причиною, зокрема, є неправильне відчитання двох слів в оригіналі (*wszystką*, тоді як у Смотрицького – *wszystko*; *sprawca*, тоді як у стародруку – *sprawca*, арк. 199). б) Дуже ризиковано тут перекладати іменник у кличному відмінку *głupcze* прикметником *нерозумний*, оскільки в перекладі, де ця форма стоїть після назви *Спаситель*, уже не є очевидно, що ця характеристика насправді стосується уявного співрозмовника. в) *Sprawca* – це не тільки “винуватець” (так тлумачать це слово сучасні словники). Смотрицький тут говорить про папу Римського. У старопольський період названа лексема мала більше значень, зокрема “розпорядник, керівник, провідник” [9, Т. 6, 344].

Розділ 9

1) “Umyśliłam tu bowiem wprzód swoje prawowierne, a potem – Rzymskiego Kościoła w tej mierze zdanie naukę i profesję położyć. Co oboje, gdy kto rozsądnie i z pilnym uważeniem przeczyta, uzna to bez pochyby, iż niesłusznie ten dobry Pan w swoją sukienkę drugich ubiera” (476).

“Я замислила тут насамперед подати своє праведне вчення, а потім думку Римської Церкви викласти в повній мірі. Кожен, хто все це помірковано і пильно прочитає, визнає, що насправді добрий Господь неслухно у Свої ризи інших одягає” (477).

Можливий переклад: Бо я тут замислила спершу свої правовірні, а потім Римської Церкви думку, науку та визнання стосовно цього питання викласти. Хто розсудливо і з пильною увагою прочитає одне й друге, визнає безсумнівно, що неслухно той добродій у свої ризи інших одягає.

Коментар: а) Перше речення в перекладній частині – лише приблизний переказ. Крім цього, словосполучення *w tej mierze* – це зворот, який має значення “з цього приводу”, “з цього питання”, а не “в повній мірі”. б) “Ten dobry Pan”, котрий “у свої ризи інших одягає”, тобто (як зрозуміло з контексту) судить усіх по собі, закидаючи Східній Церкві дикість і надмірну прив'язаність до обрядів, – це опонент автора єзуїт Петро Скарга, про якого йдеться в попередніх реченнях, а не Господь.

2) “A[!]bowiem ani Piotr, ani Paweł sam wysłuchiwa którego z tych, co go wzywają, ale łaska i dar, który mają według onej obietnicy. Ja, mówi, z wami jestem aż do skończenia wieku” (480).

“бо ані Петро, ані Павло не слухають тих, які їх призивають, а милість і дар мають за обітницею: “Я з вами по всі дні, до кінця віку” (481).

Можливий переклад: Бо ані Петро, ані Павло не вислуховують самі когось із тих, що їх прикликають, але [роблять це] ласка й дар, що їх вони мають за обітницею: “Я, – мовить, – із вами по всі дні, до кінця віку”.

Коментар: “Ласка” (чи “милість”) і “дар” виступають у реченні суб'єктами дії. Тобто йдеться про те, що молитви, звернені до святих, доходять до Бога дією “дару”, яким вони наділені. У запропонованому ж варіанті перекладу виходить, що Петро й Павло просто собі не слухають молитов та й годі.

3) “Potym Anielskim i inszych św. – chórom Cerkwiami, modłami, obrazami świętymi, nie własną czcią i chwałą Bogu należącą, ale relate i z konfederacji niejakiej samych egzemplarzów uczciwość wyrządzając, kłaniamy się” (480).

“Потім Ангелів і хори святих Церкви, молитвами, святими іконами, не з належною честю й хвалою, яка Богу належить, призиваємо a *relatè* і в такій спільноті послух деяких видів показуючи, їм поклоняємося” (481).

Можливий переклад: До того ж ангельським та інших святих хорам ми церквами, молитвами, святими іконами – не властивою честю і хвалою, яка Богові належить, але через відношення і певний їх зв'язок із самими прообразами віддаючи шану, поклоняємося.

Коментар: Переклад не відповідає оригіналові і не передає думки автора.

4) “Rzecz bowiem nie jest niezbożna, a Chrystusowej Cerkwi i jej wychowańcom nieprzyzwoita – prawdziwie, a nie względem czego innego, obrazom się kłaniać, których wszelka cześć *πρωτότυπα* [В оригіналі – *πα πρωτότυπα*. – *P. K.*], to jest: na tego samego, czyj jest obraz. Mówi Bazylisz: Ma być referowana – wszakże i innych wszystkich świętych mediatorami nam i przyczynkami być rozumiemy, a nie tylko w terażniejszym, ale i przyszłym żywocie” (480).

“Бо благочестиво Христовій Церкві та її слухняним дітям так, як належить, а не якимось особливо віддаючи поклон іконам, усяку честь першообразам, тобто тому, хто зображений на іконі. Василій Великий говорить: поклоніння має бути відносно, адже ми всіх святих посередниками вважаємо – і не лише в теперішньому, а й у майбутньому житті” (481).

Можливий переклад: Адже то не є річ непобожна і Христовій Церкві та її вихованцям невластива – насправді, а не з огляду на щось інше поклонятися іконам, уся честь яких на прототипа, тобто на того, чий це образ, – мовить Василій, – має бути перекладена. Однак ми й усіх інших святих нашими посередниками й заступниками вважаємо, і не тільки в теперішньому, а й у майбутньому житті.

Коментар: Переклад надто далекий від оригіналу і не передає думки автора.

5) “Nie prosto jednak za wszystkie ani za te, którzy w śmiertelnych grzechach umierają, Święci Boży się modlą – tego żadną miarą rzecz nie możemy. Już bowiem jednym wyrokiem takowych Bóg od swego miłosierdzia oddalił, mówiąc: Jeśliby stanął Noe, albo Hiob, albo Daniel, synów i córek ich nie wybawią” (480).

“Не просто за всіх і не тільки за тих, що у смертних гріхах помирають, святі Божі моляться – того жодною мірою сказати вам не можемо. Таких лише вироком Бог від Себе віддалить, промовляючи: “Якби встали і Ной, або Іов, або Даниїл, не спасли б ні синів, ні дочок” (481).

Можливий переклад: Однак не за всіх укупі і не за тих, котрі в смертельних гріхах помирають, моляться Божі святі, – такого ми в жодному разі сказати не можемо. Адже таких уже одним вироком Бог від свого милосердя віддалив, кажучи: “Якби встали і Ной, або Іов, або Даниїл, не спасли б ні синів, ні дочок”.

Коментар: У Смотрицького сказано, що святі не моляться за всіх підряд, і тим паче за тих, що помирають у смертних гріхах. У перекладі ж усе навпаки.

Розділ 10

Розділ 10 містить катехізис, тобто виклад основних істин віри. Можливо, це зумовлено особливою серйозністю питання і бажанням забезпечити безпомилкове розуміння, проте перекладач подекуди дозволяє собі неприпустиму свободу: по суті те, що мало би бути в примітках перекладача чи редактора, видається за авторський текст. Як, скажімо, у поданому нижче першому прикладі:

1) “A którzy się mówić nie wstydzą, iż Chrystus człowiek jest *θεόφορος*, Deifer, a nie prawdziwie Bóg” (500).

“І як же говорити не соромляться, що Христос є *θεόφορος*, Deifer, **Богоносцем, тобто просто людиною**, а не істинним Богом” (Виокремлення наше. – *P. K.*) (501).

Коментар: Виокремленого фрагменту перекладу в тексті Смотрицького немає.

2) “[Wierzę w...] Ojca i podług istnostnej, i podług personalnej jego bytności, istności też ni od kogo, a względem personalnej bytności sposobu, od Ojca...” (498).

“Текст в оригіналі 1610 р.: “[Wierzę w...] Ojca, y podług istnostney y podług personalney iego bytności, ni od kogo, Syna y Ducha świętego, względem bytności istności też ni od kogo, a względem personalnej bytności sposobu, od Ojca...” (499).

Коментар: Пропущено півтора рядка оригінального тексту. Але в перекладі цього пропуску немає.

3) “...za zezwoleniem Ojca dla nas ludzi i dla naszego zbawienia z niebios zstąpił, Ducha św. sprawą z niepokalanej i przeczystej dziewicy Maryi ciało na się przyjął...” (498, 500).

“...за благоволінням Отця для нас, людей, і для нашого спасіння з небес послав Духа Святого до Непорочної і Пречистої Діви Марії, щоб втілитися” (499, 501).

Можливий переклад: ...згідно з волею Отця, для нас, людей, і для нашого спасіння зійшов із небес, заходом Святого Духа з Непорочної і Пречистої Діви Марії прийняв на себе тіло...

Коментар: Не можемо стверджувати, чи коректно з богословського погляду говорити, що Христос сам послав Святого Духа до Діви Марії, щоб утілитися. Важливо, що в Смотрицького такого формулювання тут немає.

Наостанок іще раз хочемо наголосити, що в рецензії ми зосередили увагу лише на контрольних уривках – щодвох перших сторінках кожної структурної частини трактату. Тож наші висновки стосовно перекладу ґрунтуються саме на цьому матеріалі. На жаль, його виявилось достатньо, аби стверджувати, що книжка не відповідає вимогам до академічного видання та непридатна для використання в навчальному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О. “Тренос” Мелетія Смотрицького в діалозі із сучасністю // Слово і час. – 2016. – № 7. – С. 34–47.
2. Грушевський М. Історія української літератури. – Київ: Либідь, 1995. – 2 кн., V том. – С. 280–294.
3. Українські гуманісти епохи Відродження. – Київ: Наукова думка, Основи, 1995. – Ч. 2. – С. 284–332.
4. Українська література XVII ст. – Київ: Наукова думка, 1987. – С. 67–92. – серія “Бібліотека української літератури”.
5. Шевченко Л. “Тренос” Мелетія Смотрицького як текст, інтертекст і наукова рефлексія Ростислава Радишевського // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2015. – Вип. 31. – С. 142–150.
6. Щепанський В. Засновник філософської науки навчався у Острозькій академії // Рівне Вечірнє. – 23.03.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=046566>
7. Collected Works of Meletij Smotryc'kyj. Ukrainian research institute of Harvard University, 1987. XXXVIII, 805 p.
8. Frik D. Rus' Restored: Selected Writings of Meletij Smotryc'kyj, 1610–1630. Harvard Ukrainian Research Institute, 2006. 880 p.
9. Słownik języka polskiego / Red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. – Т. 1-8. – Warszawa, 1900-1927.

Отримано 7 травня 2017 р.

м. Київ